

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА КОМПЕТЕНЦІЯ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Кардинальні зміни, що є невід'ємною складовою сучасного етапу українського державотворення, надзвичайна складність і незворотність явищ становлення громадянського суспільства України визначають напрями підготовки конкурентоспроможних фахівців, здійснюють значний вплив на підвищення якості освіти, орієнтують на такий тип педагогічного світогляду, який повністю задовільнив би соціокультурні вимоги доби. В умовах розвитку інформаційного суспільства значна увага звертається саме на рівень фахової підготовки спеціалістів, на професійних і особистісних якостях яких, безперечно, має позначитися пріоритетність формування літературознавчої компетенції. Вона є важливою складовою підготовки майбутніх педагогів-філологів, оскільки саме словесники формують основи усвідомлення мистецьких зразків художньої літератури, від учителя передусім залежить, чи стане художній твір „життєдайною криницею”, з якої школяр черпатиме основи моралі, життєвої мудрості, чи сприятиме формуванню в учня загальнолюдських цінностей, естетичних ідеалів. Більшість науковців вважають, що кожен учитель літератури повинен відчувати її, „переживати” її як мистецтво слова, що безумовно є однією з найважливіших складових літературознавчої компетенції, яка формується головним чином у процесі фахової підготовки майбутніх учителів української мови та літератури.

Аналіз останніх досліджень. Теоретико-методологічні і прикладні проблеми вищої педагогічної освіти перебувають у центрі уваги багатьох учених, зокрема, А.Алексюка, Є.Барбіної, С.Гончаренка, Н.Ничкало, С.Сисоевої та інших. Окремим питанням мово-, літературознавчої, методичної підготовки вчителя-словесника, формування його як мовної особистості, присвячені праці О.Біляєва, Н.Волошиної, А.Градовського, С.Жили, Л.Мацько,

Є.Пасічника, О.Семенов, А.Ситченка, Г.Токмань, В.Шуляра та інших. Останні дисертаційні дослідження свідчать про зацікавленість науковців питаннями професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (О.Семенов), системи психолого-педагогічної підготовки вчителів початкових класів (Л.Хомич). Об'єктивний розвиток методичної галузі науки ставить нагальну проблему теоретичної розробки, практичного впровадження й експериментальної перевірки системи формування літературознавчої компетенції майбутніх учителів української мови і літератури.

Студіювання досліджень у галузі літературознавства та лінгводидактики (праці Н.Волошиної, О.Галича, А.Градовського, М.Пентилюк, А.Погрібного, М.Наєнка, О.Семенов, Л.Скорини, А.Ткаченка, В.Шуляра та ін.), а також аналіз практики викладання навчальних дисциплін у вищій школі дає змогу стверджувати, що нині наявні наукові проекти, які висвітлюють різні аспекти літературознавчої підготовки майбутніх педагогів-філологів. До змісту навчальних планів філологічних факультетів ВНЗів України включено курси, що орієнтують на реалізацію низки важливих завдань фахової підготовки майбутніх фахівців. Водночас дослідниками не вирішується завдання комплексного формування літературознавчої компетенції студентів філологічних факультетів педагогічних університетів. Передумовами постановки проблеми конкретизації формування літературознавчої компетенції майбутніх учителів української мови і літератури слугують зміни в галузі вищої школи, що вимагають від особистості високого рівня здібностей естетичного сприймання та літературознавчого аналізу художніх творів, а також соціолінгвістичні передумови – розвиток і збагачення явищ літературного процесу, розширення жанрово-стильової системи літературної картини.

Мета і завдання статті. Останнім часом учені, методисти прагнуть до реформування освітньої галузі, наголошують на необхідності відмови від знанневої парадигми, оскільки сама по собі інформація, не маючи прикладного характеру, втрачає важливість, хоча здобування інформації вважається

пріоритетним напрямком діяльності людини; разом з тим відсутня необхідність перевантажувати пам'ять певними знаннями, зростає потреба вміти користуватися ними. Наукова література постійно поповнюється новими поняттями „компетентність”, „компетенція”, „компетентнісна модель”, „компетентнісний підхід”. Тому у межах статті з'ясуємо семантику понять „компетентність”, „компетенція”, „літературознавча компетентність”, визначимо сутність літературознавчої компетенції у фаховій підготовці майбутніх учителів-словесників в умовах педагогічного університету.

Основний виклад матеріалу. Грунтовний і комплексний аналіз наукових джерел дає підстави для констатації, що терміносполука „літературознавча компетентність” має ширшу семантику щодо поняття „літературознавча компетенція”. Логіка дослідження спонукає до з'ясування лексичного значення ключових слів.

Поняття „компетентність”, „компетенція” у психолого-педагогічних наукових літературних джерелах не мають остаточного конкретного формулювання, тому дослідники різних наукових галузей характеризують зазначені поняття з позицій власних інтересів і наголошують на тих особливостях, які властиві певній науковій сфері. Здебільшого функціонування названих термінів пов'язане з протиріччями між вимогами до компетентного фахівця чи учня (студента) та знаннєвою моделлю освіти, де компонент „знання” (у значенні загальної сукупності знань, відомостей) займає вагому частину освіти; теоретичними „знаннями – вміннями - навичками”, які надає сучасна модель освіти й потребами реальної діяльності індивіда.

Поняття „компетентність” досліджували українські і зарубіжні вчені. Серед них: В.Аніщенко, Л.Бірюк, В.Болотов, В.Бондар, А.Василюк, В.Кальней, В.Ковальчук, Н.Копилова, К.Корсак, М.Красовицький, Н.Кузьміна, В.Ландшеєр, А.Маркова, В.Маслов, А.Михайличенко, О.Овчарук, І.Підласий, Дж.Равен, В.Сериков, І.Тараненко, А.Тряпціна, А.Хуторський, С.Шишов, Е.Шорт та ін.

На основі студіювання наукових джерел можемо констатувати, що поняття „компетентність” використовували спочатку лише у сфері професійної освіти, а термін „компетенція” – переважно у галузі лінгводидактики. Однак, як показує досвід, у науковій літературі зустрічаються і сполуки „комунікативна компетентність”, „професійна комунікативна компетентність”, „іншомовна комунікативна компетентність”, і „комунікативна компетенція”, „професійна комунікативна компетенція”, „іншомовна комунікативна компетенція”. Причому трапляється, що дослідники, вкладаючи однаковий зміст у різні поняття, використовують їх у межах однієї праці як тотожні. Передумовою виникнення такого явища слововживання, можливо, є неточності у перекладі, зокрема, міжнародних документів, рекомендацій Ради Європи (англійське слово „competency” перекладалося на співзвучне українське „компетенція”).

Поняття ж „competency(e)” має два відповідники в українській мові – компетентність і компетенція [1]. Автори Великого тлумачного словника сучасної української мови подають спочатку прикметник „компетентний” (від лат. „competens” (competensis) – належний, відповідний) – 1) правосильний, що має повноваження; 2) який має достатні знання в якій-небудь галузі; з чим-небудь добре обізнаний; тямущий; який ґрунтується на знанні; кваліфікований” [2, 16]. Відповідно, компетентність, характеризується як властивість за значенням „компетентний”. У Словнику іншомовних слів термін „компетентність” тлумачиться як: 1) авторитетність, обізнаність; 2) володіння компетенцією. Поняття „компетенція” пояснюється як коло повноважень якогось органу чи посадової особи; проблема, про яку в когось багато інформації, що дає йому змогу фахово її вирішити [15, 541]. У Словнику з професійної освіти термін „компетентність” подається як „сукупність знань і вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності” [11, 149].

О.Овчарук пропонує під компетентністю людини розуміти спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, що їх

набувають у процесі навчання [9, 2]. Британський психолог Дж. Равен уточнює зміст поняття, наголошуючи на тому, що компетентність є „специфічною здатністю, яка необхідна для виконання конкретної дії в конкретній предметній галузі й включає вузькоспеціальні знання, специфічні предметні навички, способи мислення, розуміння відповідальності за власні дії” [12, 6].

За концепцією Е.Шорта компетентність можна розглядати у чотирьох аспектах:

- як поєднання вмінь, навичок поведінки та дій у межах певної діяльності;
- як поєднання знань, умінь, навичок у професійній діяльності без критеріїв оцінювання;
- як поєднання зазначених елементів, але із застосуванням стандартів;
- як поєднання здібностей та особистих якостей людини [17, 5].

Вітчизняний педагог А.К.Маркова виділяє такі **компетентності особистості**:

- *стратегічна* – характеризується глобальністю мислення, здатністю бачити і вирішувати проблеми і вибудовувати безпечність відношень;
- *функціональна* – виражається в умінні приймати рішення, проявляти ініціативу, гнучкість в роботі, використовувати уміння, пов’язані з працею;
- *управлінська* – вбирає організаторські здібності, відповідальність, силу, переконання, авторитет і поведінку керівника [7].

З огляду на те, що в педагогічних джерелах останніх років відчутною є тенденція до виокремлення важливості практичного досвіду учня в процесі отримання освіти, то компетентність розглядається не стільки як знання, уміння, навички, скільки як досвід людини. „Компетентність, таким чином, постає як складний синтез когнітивного, предметно-практичного і особистісного досвіду” [3, 12].

Як якість індивіда компетентність може існувати в різних формах: „як ступінь умілості, спосіб особистісної самореалізації (звичка, спосіб

життєдіяльності, захоплення), певного підсумку саморозвитку індивіда або форми вияву здібності та ін.” [там само].

Узагальнюючи позиції українських та зарубіжних учених, можемо констатувати, що *компетентність – це складна інтегративна якість особистості, що сприяє формуванню готовності здійснювати певну діяльність не лише на підґрунті окремих знань або умінь і не на сукупності окремих видів діяльності, а в чітко визначеній системі, цілісно й усвідомлено.*

Поняття „компетенція” в перекладі з англійської мови означає „здатність”, „уміння”, „достаток”, „змога” і характеризується як „відповідність, уміння, необхідні для виконання певної роботи, завдання, обов’язок; розумові здібності або загальні вміння і навички” [11, 200]. В українських словниках названий термін подається як похідний від латинського „competentia” (належність до права) й означає 1) коло повноважень, наданих законом, статутом чи іншим актом конкретному органу чи посадовій особі; 2) знання й досвід у тій чи тій галузі [11]. Значущим є трактування поняття „компетенція”, яке подано у „Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти”, і реалізується у чинних програмах з української мови та літератури: „Компетенція – це сума знань, умінь та характерних рис, що дозволяє особистості виконувати певні дії” [6].

Як зазначають українські дослідники, поняття „компетенція” сприймається як похідне, вужче поняття від „компетентність”. Аналіз контексту вживання поняття „компетенції” дозволяє розуміти його як соціально закріплений освітній результат, тобто компетенції можуть бути виведені як реальні вимоги до засвоєння студентами сукупності знань, способів діяльності, досвіду ставлень з певної галузі знань, якостей особистості, яка діє в соціумі (О.В.Овчарук).

Окремі науковці роблять спробу терміни „компетентність” і „компетенції” передати через усталені поняття „комплекс умінь”, „умілість”, „готовність до...”, „здатність до...”. Ці характеристики, на думку відомих учених,

повинні характеризувати предметні вимоги до засвоєння багатокomпонентного змісту освіти.

Вітчизняні вчені до складу компетенції включають сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), необхідних для виконання певного виду діяльності. Зокрема, О.М.Семенов узагальнює, що компетенція – це попередньо задана вимога до освітньої підготовки, а компетентність – уже існуюча якість, реальна демонстрація знань і відповідних умінь у конкретній роботі, володіння відповідною(ними) компетенцією(ями) [14, 4]. **Ознаками компетенції** є якість, глибина, повнота, системність знань і вмінь, рівень їх засвоєння та застосування в різних ситуаціях.

Визначення рівня освітнього прогресу студентів є особливо важливим з огляду на те, що навчальна діяльність у кінцевому результаті повинна не просто дати людині суму знань, умінь чи навичок, а сформувати рівень компетенції. Отже, поняття компетенції не зводимо ні до знань, ні до навичок, а відносимо до галузі вмінь. Власне, вміння - це компетенція в дії.

Таким чином, під компетенцією розуміємо загальну здатність, що базується на знаннях, досвіді, цінностях, нахилах, набутих у процесі навчання; сукупність взаємопов'язаних ознак особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що стосуються певного кола предметів і процесів та є необхідними для якісної продуктивної дії щодо до них.

Директор Департаменту освіти, культури і спорту Ради Європи М.Собарт сформулював **загальні (інтегровані) ключові компетенції**, якими слід „озброїти” освіту молодих європейців. До них належать:

- громадянські, пов'язані зі здатністю брати участь у спільному прийнятті рішень, урегулюванні конфліктів ненасильницьким шляхом, у функціонуванні і розвитку демократичних інститутів суспільства;

- міжкультурні, що стосуються життя у полікультурному суспільстві: розуміння несхожості людей, їх мовних картин світу, взаємоповага до їх мови, релігії, культури тощо;

- комунікативні, які пов'язані з володінням усною і писемною рідною та іншими мовами;
- інформаційні, пов'язані з володінням інформаційними технологіями, здатністю критично ставитися до засобів масової інформації;
- щодо бажання і готовності постійно навчатися як у професійному, так і в особистому та суспільному плані.

Зупинимось детальніше на компетенціях учителів-словесників, зокрема на літературознавчій компетенції.

Проблема формування в учнів та студентів літературознавчої компетенції – порівняно неновий напрям роботи вищих навчальних закладів. Однак теоретичні і прикладні аспекти зазначеної проблеми належним чином ще не з'ясовано. Неусталеними є терміни, остаточно не визначено зміст, методи, прийоми, форми організації навчальної діяльності студентів, що сприяють формуванню літературознавчої компетенції. Враховуючи актуальність даної проблеми, розглянемо сутність літературознавчої компетенції студентів-філологів.

На основі студіювання наукових джерел з лінгводидактики *літературознавчу компетенцію розглядаємо як сукупність знань про окремі явища і літературний процес загалом в його історичному аспекті та вмінь здійснювати філологічний аналіз, усвідомлюючи закономірності літературного розвитку, навичок оцінювати художню своєрідність творів і творчості письменника в цілому з точки зору не тільки національної культури, але й міжкультурної значущості.* Зважаючи на зазначене вище, скажемо, що літературознавча компетенція, яка на нашу думку, на сучасному етапі розвитку філологічної освіти видається особливо важливою, є складовою групи міжкультурних компетенцій.

У визначенні допрофесійного і професійного рівнів формування літературознавчої компетенції студентів-філологів ми керуємося позицією О.М.Семеног. Так, літературознавчий аспект у допрофесійній підготовці майбутнього вчителя-філолога передбачає: „...розвиток духовного світу

особистості, створення умов для формування внутрішньої потреби в неперервному вдосконаленні та реалізації творчих можливостей. Розвиток літературознавчої компетенції майбутніх педагогів-дослідників відбувається при поглибленому вивченні окремих аспектів фольклористики, історії української літератури, сучасного літературного процесу в контексті вітчизняної та світової історії й культури з опорою на новітні досягнення в галузі літературознавства, філософії, психології. Необхідне засвоєння методології, методики і практики науково-дослідної діяльності в галузі фольклористики й історії української літератури і викладання відповідних курсів у вищій школі, гімназіях, колегіумах, ліцеях” [13,163].

Глибокий аналіз наукових праць з проблем літературознавчої підготовки студентів філологічних факультетів дає змогу виділити знання й уміння, що складають сутність літературознавчої компетенції. Мета фахової підготовки студентів-філологів сучасних ВНЗів з дисциплін літературознавчого блоку, визначена у нормативно-правових та програмових документах, полягає у вихованні високої естетичної культури, ознайомленні з новими напрямками українського і зарубіжного літературознавства, формуванні здатності майбутніх учителів української мови і літератури осмислювати нові наукові парадигми, а також у цілісному сприйнятті літературної спадщини, розвиткові в майбутніх фахівців творчих здібностей аналізу та критичного осмислення художніх творів, що припускає необхідність формування в них літературознавчої компетенції.

Опрацьовуючи дисципліни літературознавчого циклу упродовж п'яти років навчання у вищому навчальному педагогічному закладі, студенти повинні засвоїти предмет і завдання головних і допоміжних літературознавчих галузей; дослідити основні етапи становлення й розвитку світового та вітчизняного літературознавства, визначивши здобутки науковців для розвитку літературознавчих дисциплін у кожному з історичних епох; теоретично вивчити й уміти застосувати на практиці методи, прийоми і шляхи аналізу літературних творів, дотримуючись принципів системності, єдності

змісту і форми, історизму, науковості; простудіювати основні праці дослідників літератури XIX – поч. XXI ст. й з'ясувати сутність їх методологічних положень і концепцій; розуміти специфіку літератури й визначати її своєрідність як виду мистецтва; знати види мистецтв, їх походження та класифікацію, уміти довести відмінність наукового і художнього образу; досконало знати роди та жанри літератури, їх еволюцію й уміти правильно визначати їх на практиці; окреслити складові літературного процесу й уміти з'ясувати особливості і внутрішні фактори його розвитку. Крім того, у процесі літературознавчої підготовки студенти мають детально опрацювати структуру й елементи змістової організації внутрішньої форми літературно-художнього твору; досконало вивчити типи і функції сюжету, лексико-синонімічні засоби увиразнення художнього твору, засоби контекстуально-синонімічного увиразнення мовлення, стилістичні фігури. Фігури поетичної фоніки, відмінності мови прозової і віршової, знати системи віршування, види стоп, способи римування, основні види строф, види рим. Під час здобуття фахової освіти майбутні вчителі-словесники повинні навчитися на науковому, літературно-критичному рівні аналізувати твори різних жанрів (епічні, ліричні та драматичні), а саме - з'ясувати тему, проблематику та ідею твору, тип сюжету, вміти складати повну характеристику образів, на прикладі уривків художніх творів визначати лексико-синонімічні засоби увиразнення мовлення, тропи, стилістичні фігури та самостійно добирати приклади; з'ясувати віршовий розмір поетичних творів (визначати тип стопи, строфи, клаузули, способу римування).

Так, пропедевтичний курс „Вступ до літературознавства” покликаний допомогти першокурсникам опанувати специфіку літературознавчої науки. Метою навчальної дисципліни є ознайомлення студентів з основними поняттями про сутність й основні функції художньої літератури, подання майбутнім фахівцям загальних відомостей про літературознавчі методи та школи, напрями, течії і стилі літературного розвитку, засвоєння молоддю літературознавчої термінології, формування в майбутніх дослідників

розуміння й потреби аналітичного підходу до художнього тексту, переконання щодо різноманітності наукових позицій, культури дослідницького мислення. Одним із завдань курсу є переорієнтація із соціологічного підходу до ціннісно-естетичного як у вивченні літературного процесу в цілому, так і в аналізі конкретного твору, вироблення навичок власного підходу до літературного твору, вмінь здійснювати аналіз художнього тексту, а також ознайомлення студентів з методологічними засадами сучасних літературознавчих шкіл та їх представниками.

Узагальнення теоретико-літературознавчої підготовки відбувається на ступені спеціаліста під час опанування студентами навчального курсу „Теорія літератури”. Названа дисципліна викладається на випускних курсах філологічних спеціальностей педагогічних інститутів та університетів.

Основними завданнями навчального предмета є:

- з'ясування специфіки літератури як особливого різновиду мистецької діяльності й своєрідної сфери культури;
- розуміння загальної сутності мистецтва й засвоєння системи ключових типологічних категорій семіотично - естетичного підходу до творів;
- поглиблення й узагальнення уявлень студентів про художність та її різновиди;
- оволодіння змістом понять художньої творчості, твору, художнього тексту й художнього змісту;
- вдосконалення навичок теоретичного підходу до конкретного літературного тексту;
- оволодіння науковою мегамовою для професійних суджень про загальну природу мистецтва й своєрідних окремих його явищ.

Зміст програми навчального курсу базується на основних принципах загальної поетики, що дозволяє повніше з'ясувати як головні закономірності розвитку літератури, так і специфіку літератури як мистецтва слова.

До основних дисциплін літературознавчого циклу також відносять **історію української та світової літератур**. Вивчаючи цей курс протягом

п'яти років, студенти аналізують вагомий перелік складних історико-літературних явищ, досліджують значний обсяг емпіричного матеріалу, у них формується цілісний концептуальний погляд на історико-літературну епоху, українську літературу як літературу світового рівня. На семінарських, практичних заняттях розглядають рух літературно-естетичної думки, підкреслюючи її значення в розвитку художнього слова.

Прикро, але нині, у час, коли поступово відновлюються духовні пріоритети суспільства, практично нереалізованими залишаються можливості курсу історії української літератури у вихованні мовної особистості. Література часто не розглядається як наука людського спілкування, майстерня художника слова, а відтак, не розвивається креативна функція мовної особистості. Таким чином, одне з найважливіших завдань практичних занять з історії літератури полягає в тому, щоб навчити майбутніх фахівців під час читання заглиблюватися у внутрішній світ, психологію мови героїв, з'ясовувати місце художнього твору у спадщині письменника, літературному житті доби, в історії національної і всесвітньої літератури, збагатити їх уміннями виконувати відповідні зіставлення художніх явищ і водночас показувати неповторні особливості індивідуального стилю майстра художнього слова, що є одним із складників літературознавчої компетенції. Розглядаючи твори митців у єдності їх змісту і форми, в широкому літературно-мистецькому контексті, синтезуючи зроблені спостереження над художнім текстом, студенти оволодівають навичками філологічного аналізу.

Отже, ключовими позиціями **літературознавчої компетенції бакалаврів та спеціалістів** мають бути:

- історико-художні літературні явища й літературний процес у цілому;
- художньо-естетична думка суспільства;
- принципи, шляхи, прийоми і методи осмислення художніх творів на основі вимог філологічного аналізу, з урахуванням здобутків літературознавчих досліджень;
- вияви основних функцій мистецьких зразків красного письменства;

- набуття вмінь виконувати історико-культурні коментарі різних художньо-естетичних літературних явищ та ін.

Таким чином, *літературознавча компетенція* є здатністю здійснювати повний філологічний аналіз художнього твору, що базується на ґрунтовних знаннях й уміннях адекватно їх застосовувати в дослідницькому процесі. Її формування відбувається на всіх рівнях фахової підготовки майбутніх учителів української мови і літератури.

Література:

1. Англо-український словник: У 2-х т. – Близько 120000 слів/ Склад М.І.Балла. – К.: Освіта, 1996. – Т.1. – 752 с.
2. Болотов В.А., Сериков В.В. Компетентностная модель от идеи к образовательной программе // Педагогика. – 2003. – №10. – С.12.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. В.Т.Бусел. – К., Ірпінь: Перун, 2001. – 1140 с.
4. Волкова Н. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2001. – 576 с.
5. Гуковський Г.А. Изучение литературного произведения в школе. – М. – Л.: Просвещение, 1966. – С. 83
6. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
7. Маркова А.К. Психологические критерии и ступени профессионализма учителя // Педагогика. – 1995. - №6. – С. 55-63.
8. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес // Освіта України. – 2004. - № 60-61. – 10 серпня. - С. 7-11.
9. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: „К.І.С.”, 2003 – 296 с.

10. Остапенко Н. Лінгводидактичні компетентності як основа професійно-педагогічної діяльності майбутніх учителів-філологів // Українська мова і література в школі. – 2006. - №4. – С.44 - 48.
11. Професійна освіта: Словник / Уклад. С.У.Гончаренко та ін. За ред. Н.Г.Ничкало. – К.: Вища школа, 2000. – С. 149.
12. Равен Джон. Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы / Пер. с англ. – М.: „Когніто-Центр”, 1999. – 180 с.
13. Семенов О.М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури. – Суми: ВВП „Мрія -1” ТОВ, 2005. – 404 с.
14. Семенов О.М. Професійна компетенція майбутнього вчителя української мови і літератури // Українська література в загальноосвітній школі. – 2003. - № 4. – С.2 – 5.
15. Словник іншомовних слів / Уклад. Л.О.Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с.
16. Ягупов В.В. Педагогіка. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.
17. Short E. The Concept of Competence: Its Use and Misuse in Education // Journal of Teacher Education. – 1985. – Vol. 36. – № 2. – p.5
18. Webster Universal Dictionary. Harver educational Services, 1993. / – 678 p.